

Les tretze xemeneies industrials palafrugellenques del 1900 i 1920.

01/09/201
2

No han estat preservades però en tenim imatges.

Article de Rosa M. Masana, publicat a la Revista del Baix
Empordà núm. 37 del setembre 2012, pags.93 a 100.

Introducció

A diverses viles del Baix Empordà podem observar xemeneies industrials, estructures verticals que despunten per sobre dels teulats o per entremig de pins. La seva esvelta figura, que ens poc suggerir un obelisc, aconpleix la funció de penyora, indicant-nos que allà hi havia hagut una empresa, bé fos ceramista o una bòbila de totxos. En aquesta ocasió, i com a fet singular, parlarem d'una xemeneia de l'any 1900 que feia funcionar un sistema de calefacció i d'altres vinculades a les calderes d'una bòbila d'aglomerat de suro.

A títol introductori dir que les propietats de la matèria primera del suro extret de les alzines, científicament anomenades *quercus suber*, es considera que es coneixien des del segle IV aC i, segons Stanley Strong, (1) ens parla de dues factures de taps venuts a mitjans del segle XVII. Però sovint l'invent s'atribueix al monjo Dom Perignon, de Reims, que el va utilitzar l'any 1681 per primera vegada en tapar l'ampolla del vi escumós o xampany que estava elaborant.

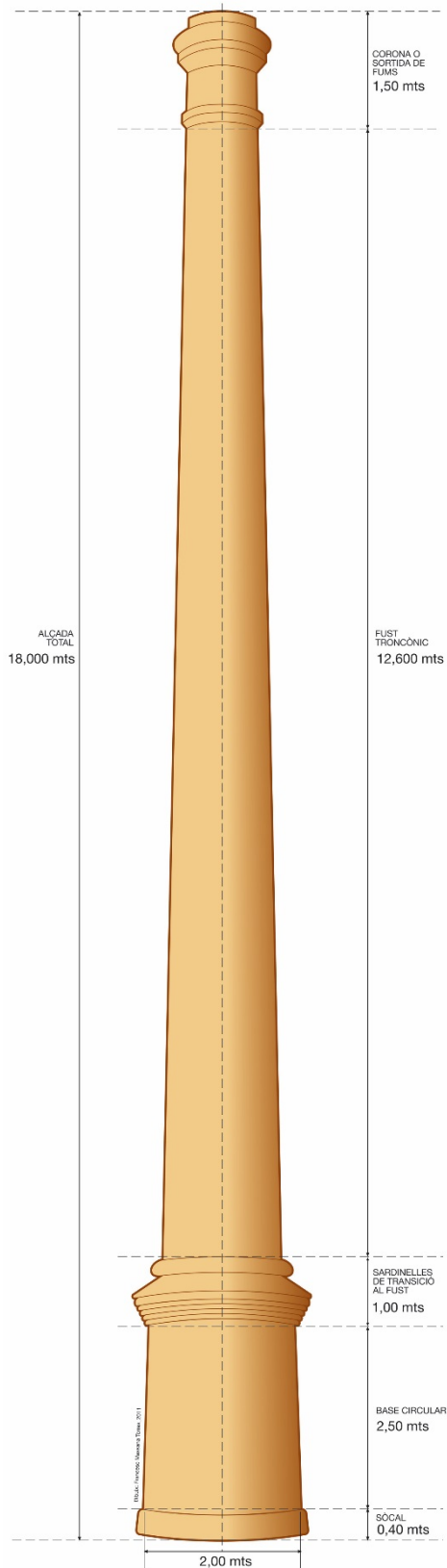
Una pregunta que ens fem és el fet que empresaris estrangers apostessin pel desenvolupament d'una potent indústria del suro a Palafrugell i altres viles pròximes. Les causes podríem trobar-les en factors com: l'existència prèvia de petites empreses, fins i tot algunes registrades a nom de dones (1876–1906), (2) la tradició tapera artesanal a domicilis particulars, la proximitat de la vila al massís de les Gavarres, zona mediterrània rica en suros poc espelegrinats, la disponibilitat de l'empresari autòcton Joan Miquel Avellí per donar pas a un projecte industrial amb socis alemanys, presència de mà d'obra corpulenta procedent anteriorment dels sectors de l'agricultura i la pesca, disponibilitat també d'un bon planter de dones, escassa alfabetització de la població, (3) normatives laborals i de salubritat molt permissives o els

escassos recursos de les famílies (4).

Parlarem en concret de les xemeneies industrials de l'empresa surera Miquel, Vincke i Meyer, coneguda popularment per can Mario, que era la persona que posseïa el nucli inicial de la indústria surera i posteriorment un fill seu, en Joan Miquel, l'any 1900 va unir-se amb els socis abans esmentats. L'edificació de l'empresa que hem conegut està datada a l'any 1900, situada entre els carrers de Pi i Margall, la Garriga i Begur. Al llarg del temps va ampliar les instal·lacions i canvià de nom passant a dir-se 'Manufacturas del Corcho, SA' i 'Manufacturas del Corcho Armstrong A.S.' (5) L'any 1920 l'empresa amplia la producció obrint la Bòbila Nova al carrer del Terme, situada en direcció a Begur, i que va especialitzar-se en aglomerats de suro. A poc a poc els processos manuals deixaven pas a la maquinària, fet que va potenciar encara més la contractació de dones les quals tenien un sou inferior al dels homes. L'any 1905 l'empresa disposava de 500 operaris, el 1907 va arribar als 1.000 i més entrat el treballaven fins a 2.606 empleats. La producció va ser tant alta que s'havia d'importar suro d'altres indrets. (6)

A la vila existien també altres associacions de tapers amb noms d'empresaris com ara Genís i Cia., Sagrera i Cia., Giralt i Cia., Serra i Cia., o la fàbrica de taps *La Obrera Palafrugellense*, entre d'altres, que en conjunt formaven el teixit industrial de Palafrugell. Per a una major d'aquest ampli món del suro es poden consultar alguns dels autors esmentats al final del capítol (7-8), perquè l'objectiu d'aquest resum és incidir en les xemeneies i que van fer funcionar les calderes de la indústria surera.

LA XEMENEIA DE LA CALEFACCIÓ DE CAN MARIO
o " Miquel, Vinke i Meyer" (1900 enderrocada 1990)

La xemeneia de la calefacció Can Mario (1900–1990) –esquema Francesc Massana–

La fàbrica i la torre de l'Aigua de can Mario van ser disenyades per l'arquitecte modernista General Guitart Lostaló (Barcelona, 1859–1926), i la xemeneia fou construïda l'any 1900, la qual segons informació de Josep Espadalé, director del Museu del Suro de Palafrugell, va ser concebuda per fer funcionar la caldera de vapor de la calefacció i disposava d'un aparell d'injecció de pols de suro la casa Babcock&Wilcox, que actualment encara el podem veure exposat a un espai públic de la vila. Tot observant l'esquema del complex fabril publicat a *Manufacturas del corcho 7900–7930*, veiem que la xemeneia està molt pròxima a les sales de blanqueig, de rentat i assecat del material, però en realitat la seva funció principal, diuen, era escalfar les oficines, laboratori i infermeria.

La xemeneia se'ns presenta com a una peça feta de maons aplantillats trapezoïdals, de terracota, i suposem de color vermell com era costum d'emprar a l'època. Estava situada a la part interna del pati central de l'empresa Miquel, Vincke i Meyer, a uns 40 metres de distància de la torre de l'Aigua i pròxima a un edifici de dues plantes, actualment conservat,

i en base a aquesta referència podem dir que aproximadament feia uns 18 metres. L'esquema de la xemeneia que està fet per Francesc Massana Torres.

La base és de forma circular, d'uns dos metres i mig d'alçada comptant fins a l'arracada del fust. Amb un perímetre que no he pogut calcular, la seva part inferior o assentament al terra està protegida amb un sòcol i, la part distal o punt de transició envers el fust, està integrada per dos tipus de collarets inclinats: l'inferior de configuració escalada formant un voladís de sardinells que van de més petits a més grans en sentit ascendent, i el collaret o voladís superior és d'estructura llisa marcant pendent cap al terra, una estructura possiblement pensada per repel·lir l'aigua de la pluja, de forma semblant a una closca de petxina tancada, que a més de servir de reforç no permetia els entollaments d'aigua. Finalment, estava rematada per una estètica argolla de maons.

El fust o cos principal de la xemeneia s'inicia a partir de l'argolla de maons de la base i s'enfila en formació troncònica, amb un talús que podria ser d'un 2 o 3% fins a una alçada aproximada d'uns 12,60 metres. S'observa perfectament alineada respecte al pla del terra i lliure d'argolles metàl·liques externes, fet que li donava una agradable visió i esveltesa. En una ocasió, conversant amb l'arquitecte J. Baca Reixach, va fer una comparança dient que les xemeneies que mostraven les argolles de ferro eren com les dones que ensenyaven el viso o també, per exemple, li vaig dir, que un home portés la corbata tacada ... Amb aquests raonaments podem dir que el cos de la xemeneia acomplia les exigències de disseny dels modernistes.

La corona o sortida de fums. Al llarg dels anys s'ha vist que aquesta zona ha estat la més vulnerable de totes, degut a una major concentració d'àcids corrosius produïts per la combustió i també per una marcada dissociació tèrmica entre l'interior i exterior de l'estructura. Sovint veiem xemeneies esbardellades a la sortida de fums, motiu pel qual algunes

s'han hagut d'escapçar". (9) En aquesta peça hi podem observar que, a uns centímetres de la corona però encara dins el tram del fust, està protegida per un collaret de maons, que després continua amb un tram lliure i a pocs centímetres del broc presenta un doble sardinell, també d'obra, per donant-li una major consistència. El cèrcol inferior forma un voladís discret, no així el superior que és de major envergadura, sense perdre però les proporcions de conjunt. Esta desproveïda de parallamps, possiblement per la protecció que oferia la torre de l'Aigua.

Anys de vida activa. Desconeixem els anys en què la xemeneia va succionar els fums de la caldera que havia contingut, pensem, el suro blanquejat i rentat. Només sabem que va ser construïda l'any 1900, i es diu que es va enderrocar l'any 1990. La demolició voluntària ens sorprèn pel fet que va succeir només vint-i-un anys enrere, moment en què la majoria de ciutadans valoràvem els símbols del patrimoni industrial com a elements estètics, però també d'identitat col·lectiva. La desaparició d'aquesta peça potser la podríem entendre pel fet que estava ubicada a una part interna de la fàbrica i amb la torre de l'Aigua situada gairebé al davant. I també hem de considerar que la cèntrica illa, d'11.000 m², tenia un destí fixat: entrar al pla de "desarrollos urbanos" (10)

Ve al cas explicar que, mentre estàvem en una celebració, se m'apropà un senyor que no coneixia i dringà la seva copa de cava amb la meva, tot dient: "Pel foc i per l'aigua". Ho vaig trobar original, i ara seria un brindis adient per fer-ho sota una alzina surera d'una plaça verda, acompanyada de dos símbols: una torre d'aigua i una torre de foc.

Les altres xemeneies del complex fabril de Can Mario

Existeix una fotografia on s'observa com despunten per sobre 'de les naus tres xemeneies amb una bona coronació. No podem dir el punt exacte on estaven ubicades, però tenim testimoni d'una d'elles per la fitxa tècnica de catalogació d'elements referent a can Mario, o s'hi diu:

"L'any 1984 es va enderrocar una altra xemeneia de rajols, al sector septentrional de la fàbrica" (11), o sigui la part nord del complex fabril.

Les deu xemeneies de la Bòbila Nova (1920–1953)

La nau industrial de la Bòbila Nova, amb les seves deu xemeneies. Foto: arxiu Museu del Suro de Palafrugell.

Descripció. La Bòbila Nova es va construir l'any 1920 en un moment en què l'aglomerat de suro era molt sol·licitat, motiu pel qual la indústria havia de funcionar a ple rendiment, a cocció contínua per preparar els aglomerats aïllants que, segons Jaume Guasch la saba mateixa que desprenia el suro hi feia d'aglutinat.

Gràcies a una fotografia que s'ha conservat, podem observar les deu xemeneies industrials que tenia l'empresa destinades a succionar els fums dels forns que, segons J. Guash, feien 40,25 metres i per a fer la cocció necessitaven vuit hores a una temperatura d'entre 130 a 160 graus, segons S. Heranz, i entre totes aconseguien la combustibilitat del procés per tal de tractar 25 tones de matèria primera cada dia.

Les xemeneies s'observen sobre el terreny simètricament alineades, tot formant grups de cinc i ocupant el costat dret i esquerre d'una nau central. Impacta de veure la configuració geomètrica que presenten en alineació matemàtica i al mateix temps deixant entreveure un caràcter de sobrietat, no exempt d'una certa altivesa. En el moment que van fer la fotografia es veuen íntegres, sense cap signe de patologies, si bé desconeixem què els havia pogut succeir al llarg dels anys. En conjunt configuraven un paisatge potent, fins i tot intrigant, potser pel fet que nosaltres estem poc habituats a veure complexos fabrils amb xemeneies alineades format un equip productiu.

La base. Veiem que les deu xemeneies tenien la mateixa estructura, amb una base desproveïda de la peanya clàssica que tenen sovint les xemeneies. La zona de contacte amb el terra presenta molta similitud de diàmetre amb el fust, però amb la peculiar característica que es perllonga tot formant un voladís de faldilla d'estil lleugerament acampanat, el qual dóna una sensació fràgil però alhora ens infereix una sensació de bon assentament. Dins el conjunt de xemeneies catalanes que fins ara he observat, no havia vist un model com aquest.

El fust. El cos de les estructures és circular, no tronconic com la majoria de xemeneies fetes de maons aplantillats de terracota, es presenten lliures de les clàssiques argolles metàl·liques externes molt usades a mitjans del segle xx. L'alçada total aproximada és d'uns 15 metres, i possiblement cadascuna estava unida a un conducte de tiratge de fums, poc llarg degut a la curta distància que hi ha fins a la nau fabril. Disposava cadascuna d'escales de gat interior fetes amb ferro i collades a un mateix costat de la camisa interna de la xemeneia, útils per quan s'havia d'escurar l'acumulació de sutge. No sabem si la base disposava de la depressió o cendrer receptacle de cendra.

En ocasions el càlcul total dels metres de xemeneia industrial preservats a una ciutat han tingut la seva importància, per exemple Terrassa en

resguarda uns 700 metres que la fan capdavantera dins les ciutats industrialitzades. Les deu xemeneies de la Bòbila Nova, considerant que fessin 15 metres, ens donarien un total de 150 metres de construcció vertical.

La corona. Les deu xemeneies mostren la mateixa coronació i, a una distància d'uns 2,5 metres abans d'arribar a la boca o sortida de fums, el fust està proveït d'una primera argolla feta de maçoneria, continua un tram lliure de pocs centímetres que es comunica amb dues fileres més d'argolles i un altre petit tram senzill, acabant amb el coronament definitiu realitzat amb sardinells de maons el superior dels quals forma un voladís més accentuat. És un estil de coronació clarament concebut per evitar que les xemeneies s'esbardellessin per la zona del broc i també per prevenir l'entollament de l'aigua de pluja. Curiosament, veiem que cap de les xemeneies disposava de parallamps.

Anys de vida activa. Des de l'any 1920 i en el decurs del temps la fàbrica va sofrir diversos incendis. Un dels més importants va ser el del 1946–47 i un altre, de conseqüències devastadores que fins i tot la premsa se'n va fer ressò, va succeir l'any 1953 (12) Aquesta darrera ignició provocà que cent treballadors anessin al carrer (13) Es comenta que els desencadenats del foc podien ser accidents fortuïts, o també per motius econòmics degut a què les companyies asseguradores responien del sinistre. Les xemeneies no es van veure afectades pels focs i van continuar plantades al lloc de sempre fins aproximadament els anys 1970–71, moment en què es va urbanitzar la zona i van ser enderrocades. Podem dir que van tenir una vida, entre activa i passiva, d'uns 50 anys, i per a les persones que valorem aquest tipus d'arquitectura ho considerem una pèrdua important per a la ciutat.

Des d'un punt de vista de salubritat, cal considerar el volum de partícules que la combustió abocava a l'atmosfera i l'ambient polsós de dins les naus generat pels mateixos processos industrials, tot i que algunes dependències tenien un doble sostre obert per a la renovació de l'aire.

En aquells temps el tema de la prevenció estava poc desenvolupat i també veiem com la premsa local era poc explícita pel que fa a la indústria surera.

Els constructors de les xemeneies

Parlar de les xemeneies industrials només com a estructures històriques o emblemàtiques i deixar de dir quelcom dels seus possibles constructors, penso que restaria el tema poc complet, tot i que no sigui fàcil de fer-ho per la manca de documents. Sabem que l'arquitecte de l'empresa de Can Mario va ser General Guitart (1900), però la Bòbila Nova (1920) no se sap amb certesa qui la va dissenyar (14). En algunes ocasions van ser els mestres d'obra els qui construïen directament una obra, emparant-se en la seva pròpia experiència professional. És sabut que diverses xemeneies van ser fetes per mestres d'obra perquè eren edificacions considerades com a un annex dins l'empresa i no necessitaven permís d'obres.

He revisat la Matricula industrial (15) dels anys que volten les dues èpoques de 1900 i 1920, a fi de conèixer quins mestres d'obra exercien a la Vila en aquell moment, i podríem dir gairebé amb certesa que algun dels professionals que esmentarem tot seguit van ser els constructors de les naus industrials edificades dins aquests períodes, fossin o no dissenyades per un arquitecte.

Al llibre de la Matrícula Industrial, actualment digitalitzat (AMP), hi trobem els següents mestres d'obra:

- Any 1889: Miquel Barreda, Josep Ferrer Bataller i Joan Juanola,
- Any 1893: Baldomero Brias Biscarriz, Pere Coll, Josep Ferrer Bataller,
- Any 1902: Baldomero Biscarré, Joan Roca Roca, Josep Ferrer Bataller, Joan Soliveras Ferrer, Francesc Ferrer Peya, Sebastià Plaja, Fèlix Mundet,

Sebastià Cané.

– Al període de construcció de la Bòbila Nova (anys 1919, 1920 i 1921), hi trobem seguint aquest ordre cronològic: Miquel Brias Torrent, Narcís Bassach, Sebastià Cané Puig, Martí Colls Vila, Marquès Colom, Agapito Soler Bach, Miquel Mundet Paradera, Pere Pagès Batlle, Josep Corredor.

A una nota de premsa hi hem trobat un comentari interrogatiu, que diu: "Se sap d'algú més que faci obres a Palafrugell i que no sigui en Ferrer Bataller?" (La Sardana, 11/06/1892). El senyor Ferrer tenia un càrrec a l'Ajuntament.

Per finalitzar, val a dir que el meu interès per les xemeneies industrials prové de què el meu germà Marià Masana, l'any 1960, va construir a Terrassa una xemeneia per a una bòbila de 63 metres d'alçada i amb una escala de cargol de 207 esglaons que l'envolta, i que des de l'any 1991 la peça és rècord mundial Guinness (16).

Notes:

- 1.- Stanley Strong. "Romance of Brewing", Anglaterra 1951 (factures entre els anys 1662 i 1663).
- 2.- Masana, Rosa M. "Empresàries taperes, fàbriques, comerç de taps i obres de suro", Revista de Palafrugell, núm. 208, febrer 2011.
- 3.- Barnosell, G. Assenyala que l'any 1877 al Baix Empordà el percentatge de nenes de més de 6 anys que no sabien llegir ni escriure era d'un 81,6%, mentre que el de nens era un 42,8%.
- 4.- Guasch, Jaume. "La Bòbila Nova", Revista de Palafrugell, número 145, novembre 2005. I "Les xemeneies de la Bòbila Nova", Revista de Palafrugell, núm. 162, abril 2007.
- 5.- Sauri, M. Concepció. "Miquel, Vincke i Meyer", Nou Palafrugell, núm. 81, 1997.
- 6.- El Palafrugellense (1911/1882): "Arriben al port de Palamòs una 'polacra-goleta' procedent d'Àfrica, amb càrrega de suro, els vapors Guadalupe, Caneva i Montserrat amb

400 fardells de suro, procedents d'Extremadura i Andalusia.

7-8.- D'altres autors especialistes en temes del suro que ens ajudant a una major comprensió global de la indústria:

- Marti, Angela: "Manufactures del Suro, 'Can Mario'. Ressenya històrica dels edificis", publicada a Internet.

- Espadalé, Josep; Rocas, Xavier: "Manufacturas del corcho (1900- 1930)", dins de 'Narria', núm. 47-48, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid 1987. Publicat a Internet.

- Hernández, Santiago. Palafrugell i el suro. Feina i gents dels inicis de la indústria de la postguerra, Quaderns de Palafrugell (Ajuntament de

Palafrugell i Diputació de Girona, 2002).

- Treballs del Museu del Suro per a una exposició itinerant: "La dona a la indústria del suro".

9.- Masana, Rosa M. "Arranjament de sis xemeneies industrials a la Bisbal d'Empordà", diari digital Totbisbal, 9110/2009.

10.- Salvador, Maria. "Un senyor de Saragossa compra l'Armstrong", Revista de Palafrugell, núm. 9, 1993 (AMP).

11.- Catàleg tècnic del Pla Especial de Protecció i Intervenció en el Patrimoni Històric. Ajuntament de Palafrugell, identificat amb el núm. 059N059b, època 1900-1904 - actualment centre cultural-(AMP).

12.- La Vanguardia (7/2/1953, 81211953), AMP. "Incendio a Manufacturas Armstrong SA", incendi que s'inicià a les 11 ,50h. de la nit i s'apagà a la 6 de la tarda. La companyia comunica a la premsa que no es veuria afectada la seva producció perquè disposava de fàbriques a Sevilla i Algeciras.

13.- Guasch, Jaume (encarregat general de la Bòbila Nova-Armstrong). "La Bòbila Nova", Revista de Palafrugell, núm. 145 (AMP).

14.- Catàleg tècnic núm. 060, època 1900-1904 del Pla Especial de Protecció i Intervenció en el Patrimoni Històric, Ajuntament de Palafrugell (AMP). Hi consta General Guitart amb un " ? ".

15.- Registre de la Matricula Industrial, apartat tarifa 4a dels anys 1900 i 1920. Aquest inventari s'inicià l'any 1856.

16.- Masana, Rosa M. "Els constructors de la xemeneia de la Bòbila Almirall de Terrassa", Revista Terme, núm. 14, Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, 1999. També a Internet: raco.cat/index.php/termelarticle/viewFile/406961/22145.

Rm.masana